

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року.

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 9: «СОЦІОЛОГІЯ ЕКОНОМІКИ. СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ».

План.

- 9.1 Економіка як соціальний інститут.
- 9.2 Структура та функції економіки як соціального інституту політики.
- 9.3 Соціологічний вимір праці.
- 9.4 Трудовий колектив.
- 9.5 Соціологія вільного часу.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

9.1 Економіка як соціальний інститут

У повсякденному житті люди зіштовхуються з необхідністю купувати й продавати, одержувати грошові доходи, розподіляти їх, відкладати й використати заощадження. Мало кого залишають байдужими зміни цін й інфляційні процеси. Всі ці різноманітні явища й утворюють економічне життя суспільства. Тому економіка є сферою додатка сил не тільки професійних економістів, - у ній беруть участь всі члени суспільства. У повсякденному житті кожен може бути «економістом», тобто враховувати в будь-якій справі співвідношення витрат і вигід.

Економіка як соціальний інститут суспільства тісно пов'язана з його соціальною структурою. Економічні відносини визначають положення соціальних груп, закріплюють їхні соціальні зв'язки й визначають характер взаємодії. У цьому розумінні економіка символізує основу суспільства, його міцність і стійкість.

Економіка взаємодіє з іншими сферами й інститутами: політикою, правом, сімейно-побутовою сферою, наукою, освітою.

Поява, наприклад, нових для нашого суспільства економічних відносин, заснованих на приватній власності, вимагає їхнього закріплення в правових актах. Поширення приватновласницьких відносин приводить до зміни моральних оцінок нетрудових доходів (біржових спекуляцій, посередницької діяльності, життя за рахунок відсотків на вкладений капітал і т.п.) Політика й право, закріплюючи нові форми господарської діяльності, можуть сприяти їхньому подальшому розвитку, а можуть і перешкоджати, наприклад, уводячи непомірні податки й т.п.

На кожному конкретному етапі розвитку суспільства пріоритет у взаємодії сфер може належати будь-якій сфері, але, в остаточному підсумку, саме твердження нових економічних відносин визначає розвиток тієї або іншої сфери.

Як науку економіку відносять до розряду суспільних, оскільки економічні явища здійснюються за допомогою суспільних відносин між людьми.

Економіку визначають як науку:

- про багатство;
- про ділову життєдіяльність людей і т.д.

Так звані «кістяк» економічної теорії становлять такі категорії як «товар», «гроші», «ціна», «капітал», «заробітна плата», «прибуток», які перебувають у взаємозв'язку один з одним.

В економічній теорії прийнято виділяти три основних фактори:

1. «земля» (як фактор виробництва вона може означати:
 - всі використовувані у виробничому процесі природні ресурси;
 - у ряді галузей /аграрної, рибної/ земля - це об'єкт господарювання;
 - у межах всієї економіки земля може виступати як об'єкт власності);
2. «капітал» (тобто матеріальні ресурси в системі виробництва);
3. «праця» (та частина суспільства, що безпосередньо зайнята у виробництві).

Для характеристики економічних процесів й явищ у соціології використовується ціла система понять. Найбільш широким з них є поняття економічної сфери. По визначенню дослідників, економічна сфера — це цілісна підсистема суспільства, відповідальна за виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, необхідних для життєдіяльності людей.

Класики соціології по-різному визначали місце економіки в суспільстві:

- Макс Вебер вважав, що економічні відносини визначають соціальну диференціацію суспільства;
- Еміль Дюркгейм досліджував вплив на соціальні процеси поділу праці;
- Карл Маркс розглядає економіку як головний, визначальний фактор історії. Він вважає, що економічні відносини визначають всі інші види суспільних відносин; що вони становлять базис суспільства, над яким перебувають залежні від нього надбудовні форми: політичні, правові, моральні й інші.

Економічні явища, процеси з погляду внутрішніх закономірностей їхнього розвитку вивчаються економічними науками, соціологію цікавить місце й роль економіки в системі суспільних зв'язків.

Соціолог вивчає соціальне в сфері економіки: суб'єктів, носіїв економічних відносин, їхню взаємодію, рольову поведінку, організаційно-нормативні форми її закріплення, соціальні механізми, що викликають функціонування й розвиток економіки. У цьому розумінні соціологія цікавиться економікою як полем дії соціальних процесів.

На відміну від економічного підходу, при якому людина розглядається як елемент трудових ресурсів, як умова виробництва, соціологічний підхід розглядає людину як суб'єкта економічних і соціальних процесів.

Економіка «вирастає» з виробництва, що утворює матеріальну базу економіки. Виробництво — це діяльність людини, за допомогою якої вона задовольняє свої постійно зростаючі потреби. В економічній теорії цю тенденцію називають «закон піднесення потреб».

Виділяють індивідуальне й суспільне виробництво:

- індивідуальне — це діяльність у масштабах основної виробничої одиниці (підприємства, фірми);
- суспільне виробництво означає всю систему виробничих зв'язків між підприємствами, що обростає додатковими елементами, так називаною інфраструктурою (тобто галузями й підприємствами, які самі продукти не роблять, але забезпечують технічний рух — транспорт, зв'язок).

У системі суспільного виробництва виділяють матеріальне й духовне виробництво. Однак визначальна роль належить матеріальному. Матеріальне виробництво — це спосіб добування матеріальних благ, необхідних для виробничого й особистого споживання.

Матеріально-виробнича діяльність спрямована, насамперед, на задоволення потреб людей у їжі, одязі, житлі, а також необхідними засобами комунікацій, розвитком системи охорони здоров'я, сфери освіти, обслуговування й т.д. Таким чином,

матеріальне виробництво формує новий мир, створену людиною другу природу, той мир, у якому з матерії природної люди творять матерію соціальну.

/ Первісне суспільство характеризувалося дуже низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. Цей рівень обумовлював у крайній нестійке задоволення матеріальних потреб суспільства й будь-яка випадковість, будь-яка невдача у виробничій діяльності (видобуток їжі, стихійні лиха...) тяжким тягарем лягали на суспільство. Суспільство не мало у своєму розпорядженні ніякого прибавочного продукту, а, отже, й не мало необхідних запасів, тому часто життя людей ставилося під загрозу. Всі сили суспільства були спрямовані на те, щоб задовольнити насущні найперші матеріальні потреби.

/ Але з ростом продуктивності праці, розвитком й ускладненням соціальних зв'язків розвивалося й збільшувалося матеріальне виробництво. Такий рівень розвитку давав суспільству можливість більш-менш стабільно й надійно задовольняти матеріальні потреби. Це задоволення вже не настільки жорстко залежало від успіхів матеріального виробництва. Масштаб виробництва так виріс, а прибавочний продукт забезпечував такі резерви, що різні невдачі вже перестали бути згубними для суспільства.

Взагалі, виробництво матеріальних благ – процес безперервний і постійно вдосконалюється. І він буде тим краще функціонувати, чим стабільніше буде суспільство.

Духовне виробництво теж є невід'ємним компонентом суспільного виробництва й може розглядатися як у вузькому, так й у широкому змісті слова:

- у вузькому змісті - це виробництво духовних цінностей (ідей, подань, наукових знань, ідеалів);
- а в широкому - це вся діяльність людей по виробництву, обміну, розподілу й споживанню духовних цінностей.

9.2 Структура та функції економіки як соц. інституту

Економіка як соціальний інститут має складну структуру. Її можна представити як сукупність більше конкретних інститутів виробництва, розподілу, обміну й споживання.

Оскільки соціолога цікавлять соціальні механізми, що викликають взаємодію, то особливе значення має розгляд структури як сукупності елементів: економічної свідомості, економічних ролей, економічних зв'язків і відносин.

Економічна свідомість — це погляди, потреби, інтереси, ідеї, настрої, переконання щодо економічних процесів й явищ, власного соціально-економічного положення, трудової діяльності, її винагороді, про просування по службі, про можливості соціального переміщення й про відношення до власності й інші.

Соціолога цікавить не свідомість взагалі, а функціонуюча реальна свідомість, що визначає конкретну поведінку. (Наприклад, сьогодні відбувається затвердження нових економічних поглядів. Це виражається в появі певних якостей, цінностей

працівників, їхніх економічних ролей і норм поведінки. Так в останні роки з'явилися нові ролі, пов'язані із впровадженням ринкових форм). Взаємодія економічної свідомості, що виступає у вигляді внутрішнього побудника економічної діяльності із зовнішніми побудниками, іншими факторами становить соціальний механізм економічної діяльності й поведінки.

Розвиток економічних зв'язків, взаємодії приводить до появи стійких економічних відносин між виробниками й споживачами, між власниками, орендарями й виробниками й ін. Нові моменти з'являються у відносинах поділу праці, відносинах зайнятості, відносинах господарської самостійності. Змінюються й інститути планування, відбору й розміщення кадрів, пов'язані з керуванням економікою. У результаті це надає особливі форми економічним відносинам.

Функції економіки

Економіка як соціальний інститут виконує цілий ряд функцій. Всі функції спрямовані на функціонування й розвиток виробництва, розподілу, обміну й споживання. У якості основних з них можна виділити наступні чотири функції:

- 1) Вихідною функцією є підтримка й розвиток форм суспільного подолу праці. Це досягається за рахунок відтворення трудових ресурсів, розподілу робочих місць і перерозподілу кадрів;
- 2) стимулююча функція забезпечує посилення стимулів до праці, економічну зацікавленість у праці.
- 3) інтеграційна функція виражається в забезпеченні єдності інтересів працюючих.
- 4) інноваційна функція забезпечує відновлення форм й організації виробництва, систем стимулювання. Інноваційні процеси залежать від того, як ставляться суб'єкти виробництва до нового, який рівень і характер їхньої активності.

Ці функції здійснюються через безліч соціальних механізмів. Це механізми: підбора й розміщення кадрів, механізм розподілу відносин, планування постачання, споживання й т.д. Ефективність реалізації функцій у значній мірі залежить від рівня економічної культури суспільства, його членів.

9.3 Соціологічний вимір праці

Із соціально-економічної точки зору праця являє собою процес цілеспрямованого впливу людей на природу, у результаті якого створюються матеріальні й духовні блага.

Можна привести висловлення Енгельса, що зводиться до того, що праця - перша й основна умова всього людського життя й притім у такому ступені, що ми повинні сказати: праця створила саму людину. У цьому випадку праця розглядається як основна форма життєдіяльності людського суспільства, головна умова його буття. Праця історично обумовила й сприяла виділенню суспільства із природи, а людини із тваринного миру.

Невипадково в багатьох мовах слова «праця» й «важко», «робота» й «раб» мають однакові коріння, а, по визначенню Аристотеля, «раб - одушевлене знаряддя, а знаряддя - неживий раб».

Процес праці включає:

- 1) доцільну діяльність людини, або саму працю;
- 2) предмет праці, тобто те, на що спрямовано цю діяльність;
- 3) знаряддя праці, якими людина впливає на цей предмет.

У різні історичні епохи розвитку людства праця виступає в різних формах, які є показниками розвитку суспільних відносин:

- первіснообщинний лад об'єднав людей у силу необхідності добувати їжу, переборювати стихійні лиха, захищати свою територію;
- з розвитком продуктивних сил у характері праці відбуваються істотні зміни й насамперед заглиблюється поділ праці;
- в сучасному суспільстві відбувається перенесення центра ваги в суспільному поділу праці на розумову працю. Це пов'язане зі зміною місця й ролі людини у виробництві.

Трудова діяльність людини має велике значення в процесі формування її особистості. Сфера впливу праці охоплює всі найважливіші елементи структури особистості. Праця найчастіше стає організуючим і координуючим центром психологічних потреб людей, засобом, що впорядковує їхнє життя, що регулює поведінку, взаємини з навколишнім середовищем.

Оскільки суспільна праця являє собою складне утворення, у соціології праці виділяють кілька напрямків аналізу:

- досліджується ієрархія й структура керування виробництвом, бізнесом (соціологія організацій);
- аналізується престижність тих або інших видів діяльності, ціннісні орієнтації, професійна придатність і т.п. (соціологія професій);
- вивчається трудова діяльність як соціальний процес, задоволеність працею;
- соціально-психологічний клімат колективу, соціальні фактори підвищення ефективності праці;
- і т.д.

Важливе значення має категорія «умови праці». Не вдаючись у деталі основних її характеристик, можна відзначити, що умови праці можуть бути нормальні й шкідливі. При нормальних умовах робота не наносить явної шкоди здоров'ю людини. Шкідливі умови праці (робота в шахтах, у деяких цехах хімічного виробництва й т.д.) небезпечні для здоров'я людини й нерідко ставлять під загрозу саме людське життя. Крім того, умови праці розділяються соціологами на екстремальні, відносно нормальні й сприятливі. Багато в чому вони залежать від організації й змісту праці.

Під організацією праці звичайно розуміють форму, способи й порядок поєднання живої й упредметненої праці (людина, устаткування, машини, інструмент). Організація праці ґрунтується на таких ключових елементах, як

- робоче місце,

- поділ праці і його кооперація,
- розподіл роботи й
- контроль. (Останній елемент означає, що застосовуються економічні важелі, соціальні санкції і юридичні норми).

Праця розглядається людиною як творчий, змістовний процес, який побудовано за власним планом. Підпорядкування чужої владі, волі - шлях до психологічного або соціального відчуження. От чому важливо перед працівником, співробітником ставити мету, завдання й прагнути давати простір його фантазії у виборі шляхів, засобів досягнення цієї мети, безумовно, делікатно контролюючи його діяльність.

При організації праці й при керуванні нею велике значення мають стимулювання й мотивація праці:

Стимулювання — це система матеріального й морального заохочення трудових зусиль, виражена в прямій і непрякій формі.

Мотивація праці — інший, більш широкий крок до вільної праці, спонукання до активної трудової діяльності, засноване на задоволенні важливих людських потреб (у самоствердженні, приналежності до сильних особистостей, активних бізнесменів і т.д.). Таким чином, мотиви тісно пов'язані із цінностями й ціннісними установками.

9.4 Трудовий колектив

Трудовий колектив — найважливіша характеристика суспільної праці. Як соціальна організація трудовий колектив - це різновид суспільного інституту, а як соціальна спільність — елемент соціальної структури суспільства. Єдність цих двох сторін трудового колективу обумовлено твердою регламентованістю дій, дисципліною, системою санкцій. У той же час людина має право на працю й, виконуючи запропоновані функції, у сфері неформальних відносин діє за своїм розсудом.

Тому трудовий колектив — це об'єднання працівників у соціальну організацію з певними правилами, які спільно реалізують цілі по виробництву матеріальних і духовних благ.

У ньому завжди є формальна й неформальна системи відносин: адміністративно-правова структура, що опирається на посадову ієрархію (сукупність прав й обов'язків працівників) і структура малих груп зі своїми міжособистісними зв'язками.

Трудовий конфлікт у колективі

В організаціях, установах, у цеху або у відділах нерідко виникають трудові конфлікти. Їхні причини найрізноманітніші, але, як правило, основою є протиріччя. До агентів конфліктів відносяться:

1. індивіди або групи, що прагнуть задовольнити, насамперед, свої інтереси й діючі, як правило, у перших рядах;

2. є індивіди або групи, які «зображують шум за сценою»: мовчазна більшість. Вони вносять непрямий вклад у розпалення конфлікту, не будучи замішаними в ньому безпосередньо. Але під час наростання конфлікту вони можуть виявитися на перших ролях;

3. третій вид груп - ті, хто зацікавлений у розрішенні конфлікту.

Варто знати, що конфлікт - це часто неефективний шлях розрішення виникаючого протиріччя, тому що через сильні емоції, що спалахують під час конфлікту, сповільнюється мислення, а включаються й працюють більше примітивні шари психіки. Але якщо вибору немає й конфлікт - єдиний доступний спосіб урегулювати протиріччя, керівник колективу, організації повинен увійти в конфлікт, щоб керувати ним, тримати ініціативу у своїх руках.

Вступаючи в конфлікт, треба знати відповіді на наступні питання:

- Чи можливо усунути протиріччя взагалі? Чи треба це робити?
- Якщо усунути протиріччя необхідно, то які шляхи, засоби рішення цього питання найбільш економічні й етичні?
- Як довго може тривати конфлікт і чи вистачить у вас сил для перемоги?
- Якими можуть бути результати конфлікту?

На базі складних в Україні ринкових відносин трудові колективи багато в чому втрачають існуючі норми моралі, особливо в сфері спілкування між керівниками й підпорядкованими, товаришами по службі, товаришами по роботі. Формування системи нормальних ринкових відносин припускає й створення нормальної морально-психологічної атмосфери, здорової конкуренції, бажання працювати не тільки для власного матеріального блага, але й з користю для суспільства в цілому.

9.5 Соціологія вільного часу

Соціологія вільного часу - важливий напрямок у дослідженні умов життя суспільства. У сфері вільного часу відбувається не тільки відновлення здатності індивіда трудитися, але й розвиток духовно-моральних якостей особистості, виховання підростаючого покоління, його соціалізація.

Вільний час – це частина позаробочого часу, що залишається в людини.

Виділяють наступні показники вільного часу:

- фізичний розвиток (фізкультура й спорт, прогулянки, туризм);
- культурна самодіяльність (суспільні обов'язки, навчання, відвідування лекцій, музеїв, читання книг);
- культурний відпочинок (кіно, театр та інші видовища, домашні ігри, прийом гостей);
- бездіяльний відпочинок.

Вільний час складається із двох частин:

Одна частина – це час, що витрачається на необхідну суспільну, творчу й іншу діяльність (підвищення кваліфікації, навчання, заняття з дітьми й т.п.);

Інша частина – це дозвілля (споживання духовних благ, заняття фізкультурою, спортом, зустрічі з друзями, пасивний відпочинок).

Соціологічний підхід включає два основних напрямки вивчення феномена вільного часу:

- 1) розгляд об'єктивних факторів реалізації вільного часу (наявність театрів, клубів, бібліотек, спортмайданчиків і т.д.);
- 2) вивчення суб'єктивних факторів використання вільного часу (інтереси, бажання, прагнення).

Більшість соціологів розглядають використання вільного часу у двох аспектах:

- як фізичну діяльність, пов'язану з фізичним розвитком;
- і як духовну, спрямовану на духовний розвиток особистості.

При цьому та сама діяльність може бути кваліфікована і як активна, і як пасивна: це залежить від того, з якого погляду її розглядати. Як, наприклад, оцінити читання газети, журналу, книги, перегляд фільму? Духовно - це активна форма сприйняття, фізично - пасивна. І навпаки, заняття спортом - активна фізична діяльність і пасивна духовно.

Сьогодні соціологи, осмислюючи проблеми раціонального використання вільного часу, ввели термін «культура вільного часу». Вважається, що раціональне використання вільного часу перетворює людину в більш соціально розвиненого суб'єкта й у значній мірі сприяє його соціальному просуванню.